

ORAL /VS/ SCRIS ÎN TOPONIMIE / ORAL /VS/ WRITTEN IN TOPONYMS

Daniela BUTNARU

Ph.D. Student

("Al. Philippide" Institute of Romanian Philology, Iași, Romania)
butnaru_daniela@yahoo.fr, <https://orcid.org/0000-0001-7216-0693>

Abstract

Following researches conducted in the field and studies of different written documents, we analyze some differences between the oral and written forms of toponyms in the Neamt river's valley. These may be the result of literalization's influence, of popular etymology, of scribes' negligence etc. There are also some differences between the popular and the official toponymy, reflected in the toponymic syntagmas and periphrases.

Keywords: *writting, form, toponym, etymology, syntagma, periphrase*

Rezumat

În acest studiu, este analizat materialul obținut în urma unor anchete pe teren, dar și din documente publicate sau inedite. Sunt puse în evidență diferențe între forma orală și forma scrisă a toponimelor din bazinul hidrografic al râului Neamț. Acestea pot fi rezultate ale literarizării, ale unei etimologii populare, ale neglijenței scribilor etc. De asemenea, există diferențe între toponimia populară și cea oficială, reflectate la nivelul sintagmelor și perifrazelor toponimice.

Cuvinte-cheie: *scriere, formă, toponim, etimologie, sintagmă, perifrază*

15

În cadrul unor anchete efectuate în localitățile din bazinul hidrografic al Neamțului, am adunat de la localnici toponimele pe care aceștia le folosesc pentru a desemna obiectele sociogeografice de pe teritoriul satelor lor. Ulterior, am consultat diverse documente publicate sau inedite¹ cuprinzând toponime din zona aflată în discuție, pe care le-am confruntat cu cele obținute în anchetă și am identificat forme diferite ale unor toponime din această zonă, în funcție de folosirea acestora, oral sau scris.

Vom arăta, pentru început, care sunt diferențele între formele orale și cele scrise ale toponimelor din zona de care ne ocupăm.

În timpul anchetelor toponimice efectuate, am putut observa care sunt principalele caracteristici fonetice, reflectate și în toponimie:

– închiderea lui *ă* final neaccentuat la *â*: *ba/lta a/rsâ* (pronunția toponimului

¹Documente aflate în arhivele primăriilor localităților din zona de anchetă, la Arhivele Naționale din București, precum și la Biblioteca Academiei Române din București (în cadrul proiectului de Mobilitate a doctoranzilor nr. 6 din 15.07.2008, cod 11/2008, finanțat de CNCIS).

- Balta Arsă), $vî \Rightarrow rvi$ la $stî \Rightarrow nî$ (pentru *Vârful la Stână*);
- velarizarea vocalelor palatale *e* și *i* care, datorită pronunțării dure a consoanelor precedente (*s, z, ș, ț, j, t, d*) trec la velarele *ă* și *î*: $bisă \Rightarrow rica$ (pentru *Biserica*), $pîră \Rightarrow u/u$ la $zîmț$ (pentru *Pârâul la Zimți*), $la\ cucoșă \Rightarrow ni$ (pentru *La Cucoșeni*), $la\ șâ \Rightarrow potu\ lui\ cri/ste/a$ (*La Șipotul lui Cristea*), $todiriță \Rightarrow ni$ (*Todirițenii*) etc.;
 - *ă*, înainte de silabă accentuată, trece la *a*: $cara/ri/a$ $găinări \Rightarrow i$ (pentru *Cărarea Găinăriei*), $calda/ri/a$ (pentru *Căldarea*);
 - închiderea vocalei anterioare atone *e* la *i*: $va/lia\ sa/câ$ (pentru *Valea Seacă*);
 - palatalizarea labialelor: *p, b*, urmate de *e, i*, trec la *k, g*: $k'etri \Rightarrow șu$ (este pronunția toponimului *Pietrișul*), $pâră \Rightarrow u$ în $grok'i$ (pentru *Pîrîul în Gropi*) etc.;
 - trecerea africatelor *c* și *g* la fricativele *s* și *z*, prin pierderea elementului ocluziv: $la\ s)imiti \Rightarrow r$ (pentru *La Cimitir*), $cărăz)i \Rightarrow ța$ (pentru *Cărăgița*), $o \Rightarrow bs)ina\ tăs)iu \Rightarrow nelu$ (pentru *Obcina Tăciunelui*);
 - *v* urmat de *i* trece la fricativa *z*: în $jîdoz)ini$ (pentru *În Jidovine*);
 - la atributul substantival genitival, desinența *-i* a articolului masculin este omisă atât în procliză ($po/du\ lu\ o/a/ns/ea$), cât și în encliză ($la\ gro/a/pa\ talpala/riulu$).
 - asimilare progresivă: $vî \Rightarrow rvi\ ru/su\ ma/ri$ (pronunția toponimului *Vârful Rusu Mare*);
 - închiderea lui *e* final la *i*: $la\ sca/uni$, $vî \Rightarrow rvi\ la\ timo/fti$.

În comuna Pipirig, o parte a anchetei am efectuat-o cu câțiva muncitori forestieri, care uneori ne semnalau că părinții și bunicii lor pronunță diferit unele toponime. Astfel, pentru toponimul *Piatra lui Iepure* am obținut forma $k'átra\ lu\ i/épur$, dar și pe cea mai veche, $cátra\ lu\ i/épur$, în vreme ce pentru *Piciorul Bârnuții* am notat formele $k'îșóru\ bîrnúťi$, dar și $číșóru\ bîrnúťi$. Aceste ultime variante fonetice au fost confirmate în timpul aplicării unor întrebări de sintaxă, la care a răspuns o femeie de 74 de ani; această realitate plurivalentă de pe teren se explică prin faptul că, de-a lungul vremii, în aceste locuri s-au așezat oameni veniți din Transilvania, iar în graiul bătrânilor se păstrează încă trăsături fonetice specifice zonei din care se trag strămoșii lor².

În cele mai multe dintre documentele analizate, se observă literarizarea denumirilor sociogeografice, astfel încât puține din trăsăturile fonetice speci-

²Cf. Teodor Tanco, în volumul „Lumea transilvană a lui Ion Creangă”, unde demonstrează că strămoșii scriitorului Ion Creangă au plecat din Ilva Mare (azi în județul Bistrița Năsăud) și s-au refugiat, așa cum au făcut și alți transilvăneni, în satul Pipirig.

face acestei regiuni se regăsesc și în formele scrise ale toponimelor. Un caz special este cel al toponimului *Pițigaia*, pe care astăzi îl întâlnim doar cu forma sa palatalizată – *Chițigaia*³. Acesta este unul dintre cele mai vechi oronime din zona noastră de anchetă, primele sale atestări fiind cele cu forma nepalatalizată: „vârful Pițigaia” (sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea) (DRH, A, III, nr. IV, p. 538), „vârful Pițigăei” (1634) (DRH, A, XXII, nr. 15, p. 17; *ibidem*, nr. 141, p. 159); în 1892, avem „Kițigaia de sus” și „Kițigaile (ATLAS MOLD). Astăzi, în jurul acestei denumiri, s-a format un amplu câmp toponimic⁴ – *Obcina Chițigaia*, *Vârful Chițigaia*, *Chițigaia*, *Piciorul Chițigaia*, *Poiana Chițigăii*. Această formă a toponimului s-a impus și în terminologia geografică (Ichim, 1973, p. 67).

Am regăsit în multe documente și redarea pronunției locale a *Mănăstirii Secul* și a denumirii pârâului care curge în apropierea ei – *Pârâul Sec*. Astfel, într-un document scris probabil în 1585-1591 sunt menționate „gurile Săcului” (DIR, A, XVII, III, p. 267), la 1626, se vorbește de „sfânta mănăstire numită Săcul” (DRH, A, XIX, p. 47), la 1627, de sfânta mănăstire „a Săcului” (DRH, A, XIX, p. 328)⁵, la 1743, „Mănăstire Săcul” (Creangă, 1964, p. 3), la 1774, „de la mănăstire Săcul” (Kogălniceanu, 1987, p. 24), la 1820, „Mănăstirii Neamțului și Săcului” (Creangă, 1964, p. 8), la 1884, „potica ce duce spre Săcu” (Hogaș, 1947, p. 27), dar și în texte datând din secolul trecut: „Mănăstirea Săcului” ș.a.

Unele deformări sunt rezultatul unor etimologii populare, datorate asocierii numelor de localități cu cuvinte din lexicul obișnuit (prin atracție paronimică). De-a lungul pârâului Plotun⁶, s-a format satul *Plotunul* (comuna Pipirig, județul Neamț), care astăzi se numește *Plutonul*, formă obținută prin „apropierea cu neologismul *pluton* (*ploton*), devenit popular grație serviciului militar” (Iordan, 1963, p. 372). Deși este dificil de spus dacă această asociere poate fi pusă pe seama localnicilor sau a oficialităților, tindem totuși să credem că forma oiconimului *Pluton* a fost impusă prin administrație, deoarece, după cum vom arăta în continuare, forma hidronimului *Plotunul*

³În „Toponimie românească”, Iorgu Iordan propune ca etimon *pițigaie*, *pițigoi*, însă este mai plauzibil ca toponimul să provină de la un nume personal *Pițigoi*, proprietarul unei poieni (sau stâne) de pe acel munte. Cu timpul, localnicii au putut desemna acea poiană (sau stână) prin *Pițigoaia*, devenită apoi *Pițigaia*, denumirea extinzându-se asupra muntelui, astfel încât astăzi el se numește *Chițigaia* (prin palatalizarea bilabialei din inițială de cuvânt).

⁴Conceptul de *câmp toponimic* a fost teoretizat de cercetătorul ieșean Dragoș Moldovanu, în „Principii ale lexicografiei toponimice”, 1972, pp. 73-100.

⁵Aproape toate atestările din secolul al XVII-lea pentru această mănăstire redau pronunția cu velarizarea vocalei palatale *e*, datorită pronunțării dure a consoanei precedente *s*.

⁶Atestat pentru prima dată în 1632: „gura Plotunului unde cade în Pipirig” (DRH, A, XXI, p. 222).

se păstrează chiar atunci când, pentru desemnarea satului, se folosește numai varianta *Plutonul*. Formele *Plotunul*, *Plotonul* și *Plutonul* alternează în indicatoarele de localități (Cf. TTRM I₂) până la jumătatea secolului al XX-lea, perioadă după care apare numai *Plutonul*. Într-un document din 1841 întâlnim *cotunurile Boboeștii și Plotunul* (Creangă, 1964, p. 33), iar la 1848, *satul Plotun* (*ibidem*, p. 55, 58). Și în dosarele reformei agrare din 1864 apare, cu preponderență, forma etimologică: *Plotonu* sau *Cotuna Plotunu* (Reforma, 1864, dosar nr.1034, f. 1^r), dar și *Cotuna Plotonu* (*ibidem*, f. 3^r), *Pârâul Plotonu* (*ibidem*, f. 1^r), *Râul Plotonului* (*ibidem*, f. 7^r); în „Amintirile din copilărie” ale lui Ion Creangă, scrise în 1880, regăsim doar forma *Plotonul* (Creangă, 1970, p. 164); la D. Gr. Cobălcescu (Cobălcescu, 1888, p. 113), pârâul se numește *Plotunul*; în „Marele Dicționar Geografic al României” (1898–1902) (dicționar realizat în mare măsură pe baza unor anchete), numele satului este *Pluton*, în timp ce pârâul care curge în apropiere se numește *Plotunul*; în Arhiva Primăriei satului Pipirig (Arhiva 1, 1959–1963), cele două variante alternează atât în cazul oiconimului, cât și în cazul hidronimului: *Apa Plotunului*, dar și *Gura Plotonului*, *Plotun*, dar și *Plutonul*, *Țarina Plotonului*. Astăzi locuitorii au adoptat forma greșită, dar oficială.

În ancheta efectuată în Vânătorii-Neamț, am găsit toponimele *Poiana Strugăriei*, *Vârful Strugăriei*, *Pădurea Strugăriei*, *Drumul Strugăriei*; în „Atlasul Moldovei” din 1892, am întâlnit, însă, forma *Dealul Strungăriile*, iar într-o hartă silvică, *Pârâul Strungăriei* (Arhiva, 1963). Apelativul care a stat la baza formării acestor toponime – *strugărie*, cuvânt cu sens colectiv, format din *strug* ‘tulpină târătoare, rug’ (Nuță, 1978, p. 5; vezi și Brâncuș, 2004, p. 175) + suf. -*ărie* – nu era cunoscut de către cei care au întocmit hărțile menționate, încât a apărut forma *Strungărie*, o hipercorecție cultă; noua formă a toponimului se impune treptat în vorbirea localnicilor⁷.

Oronimul *Osoiul* este, cu siguranță, un toponim foarte vechi⁸, deoarece localnicii nu mai cunosc apelativul *osoi*, care probabil a existat în limba română, împrumutat din slavă (‘coasta unui munte expusă spre nord, dos’, cf. bg. *osoj* ‘id.’ (Petrovici, 1970, p. 176)). Și în jurul acestui oronim s-a format un câmp toponimic bogat: *Vârful Osoi*, *Pârâul Osoi*, *Pădurea Osoi* (tăiată la începutul secolului XX), *Poiana Osoi*, *Imașul Osoi*. Desemantizarea toponimului ne-o confirmă etimologia propusă de localnici („s-au găsit oase pe acolo”), dar și faptul că în Harta militară (1962), este marcat *Dealul Oasi* [sic!].

O serie de modificări ale denumirilor de locuri sunt pur și simplu cauzate de neglijență sau de transcrierea lor greșită. Cele mai multe erori le-am ob-

⁷Nici una dintre persoanele care ne-au răspuns la întrebările chestionarului toponimic în timpul anchetei toponimice efectuate în comuna Vânătorii-Neamț, nu a știut care este sensul apelativului *strugărie*.

⁸Primele atestări de care dispunem până în prezent sunt cele din *Atlasul Moldovei* (D. Osoiului) și din *Dicționarul Geografic al județului Neamț* Osoiului).

servat în dosarele Reformei agrare din 1921, pe care le-am consultat la Arhivele Naționale din București. Enumerăm câteva distorsionări întâlnite într-un singur dosar (Reforma, 1921, dosar nr. 15): *muntele Halanga* (3^r), *muntele Hălăuța* (*ibid.*), *muntele Halanca* (18^r), alături de forma corectă *Hălăuța* (17^r); *pârâul Strajar* (3ⁱ) în loc de *Pârâul Străjii*; *Sfânta Mănăstirei cu dosul Braicului* (17^r) în loc de *Stâna Mănăstirii cu Dosul Branului*; *Coasta Daliei* (17^r) în loc de *Coasta Doliei* etc.

Realitatea de pe teren ne arată că atunci când, pe teritoriul unei localități, există mai multe obiecte geografice asemănătoare, ele nu vor fi numite doar cu ajutorul entopicului în funcție toponimică absolută, ci și cu ajutorul unor determinanți, rezultând perifraze sau sintagme determinative. Ca o consecință a nevoii de economie a limbajului, unele dintre aceste formații toponimice evoluează în timp la sintagme apozitive sau la compuse toponimice, acestea din urmă fiind specifice îndeosebi „stilului oficial”. În continuare, vom exemplifica „stilul ingineresc” sau „telegrafic”, specific inginerilor silvici sau agonomi, care preferă simplificarea denumirilor populare sintagmatice sau perifrastice.

Unele distorsionări apar chiar în documente oficiale din prima jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, deținem atestarea *Ulița Prundului* din 1834⁹ și din 1851¹⁰, dar și *ulița Prundul* din 1844¹¹. Într-un dosar datând din anul 1864¹², am găsit atât sintagme determinative, specifice stilului popular, cât și sintagme analitice, caracteristice stilului oficial: *Dealul Osoiului* (12^v), *Pârâul Osoiului* (12^v), dar și *pădurea Osoiu* (17^r); *pârâul Slatinei* (12^r), dar și *Pârâului Slatina* (43^v).

Se observă foarte bine simplificarea perifrazelor sau a sintagmelor toponimice în registrele agrare din 1959–1963, unde sunt enumerați proprietarii și terenurile care le aparțin. La Arhiva Primăriei Comunei Pipirig, în „Registrele agrare” din 1959, am întâlnit *Pârâul Ursului*, dar și *Pârâul Urs*; *Coasta Doliei* evoluează la *Dolia-Coastă*; întâlnim *Fața Cotnărelului*, dar și *Cotnărel Față*; *Gropile Izvorului*, dar și *Izvor-Gropi*, *Gropi Izvor*; *Chiriacul Poiană* în loc de *Poiana de pe Chiriac*. În același registru, pe lângă formele *Izvor-Obcină*, *Obcina Izvor*, apare și *Obcina Izvorului* – forma populară. Uneori, toponimele par lipsite de logică. Redăm aici doar un caz întâlnit de noi: *Vatra satului Stânca* devine, în același registru agricol, *Vatra sat Stânca* (Arhiva, 1959–1963). Deși localnicii spun *Piatra Săștii*, în ARH. OC. TgN. 1998, găsim atestată forma *Picioarul Piatra Sasca*, pe care am reîntâlnit-o, în timpul anchetei din 2006, și în vorbirea unui localnic.

⁹ Arhivele Naționale București, fond Documente istorice, pachet nr. MMVIII/41.

¹⁰ Arhivele Naționale București, fond Documente istorice, pachet nr. MMCVI/3.

¹¹ Arhivele Naționale București, fond Documente istorice, pachet nr. MCMXIV/3.

¹² Reforma, 1921, dosar nr. 1010.

În unele cazuri, aceste sintagme specifice stilului „telegrafic” nu s-au impus încă în vorbirea localnicilor. De exemplu, în același sat Lunca, subiecții care au răspuns la întrebările din chestionarul toponimic au folosit sintagmele determinative *Pârâul lui Vartic*, *Dealul lui Vartic*, deși am găsit în documente sintagmele apozitive *Pârâul Vartic* (Arhiva 1, 1959–1963), *Dealul Vartic* (ATLAS MOLD).

Un caz evident de sintaxă toponimică specifică stilului oficial este cel al denumirilor de străzi, unde se păstrează tot mai puține sintagme cu determinantul în genitiv: de exemplu, *Târgul Cucului* este astăzi, simplu și comod, *Târgu Cucu* (Iași). Această tendință se impune treptat și în toponimia rurală deoarece, în ultimul timp, oficialitățile dau nume ulițelor satului, nume care, de cele mai multe ori, sunt altele decât cele pe care le mai folosesc încă majoritatea sătenilor. Termenul *uliță* este înlocuit de *stradă* și *fundătură*. Dacă, în sistemul toponimic popular, oamenii denumesc ulițele având, de regulă, ca reper numele localnicului care stă în capătul uliței sau numele persoanei considerate de către vorbitori ca fiind mai cunoscută, mai importantă dintre toți cei care locuiesc pe ulița respectivă, denumirile oficiale sunt date, de obicei, într-un mod arbitrar, după modelul sistemului toponimic urban; astfel, unele dintre ulițe poartă numele unor personalități marcante sau nume de sfinți: *Strada Mitropolit Varlaam*, *Strada Sfânta Teodora* (satul Lunca) etc. Probabil că aceste noi denumiri se vor impune treptat în limbajul sătenilor.

Putem vorbi, prin urmare, de o adevărată normă oficială, specifică reprezentanților administrației, caracterizată prin simplificarea perifrazelor și a sintagmelor determinative la sintagme apozitive și la compuse.

Pe parcursul anchetelor toponimice efectuate în bazinul hidrografic al Neamțului, am observat existența unor echivalente morfosintactice (formații toponimice dezvoltate de la același determinant prin procedee gramaticale diferite): *Pârâul la Gămănuț*, dar și *Pârâul Gămănuțului*; *Pârâul Șubei* sau *Pârâul Șuba*, ceea ce denotă instabilitatea unor formații toponimice. Astfel de echivalente ilustrează tendința, în limbajul localnicilor, de trecere de la structuri sintactice sintetice la cele analitice (în primul caz) și de la sintagme determinative la sintagme apozitive (în al doilea).

Sigle

DIR.A. = *Documente privind istoria României*. Seria A. Moldova. București.

DRH.A. = *Documenta Romaniae Historica*. Seria A. Moldova. București.

Referințe

(n. d.). *Arhiva Comunei Pipirig, „Registrele agrare” din 1959–1963* [=Arhiva 2, 1959–1963].

(n. d.). *Arhiva Comunei Vânători-Neamț, „Registrele agrare” din 1959–1963* [=Arhiva 1, 1959–1963].

(n. d.). *Arhiva Ocolului Silvic din Târgul Neamț, „Amenajamentul pădurilor”, 1963* [=Arhiva 1963]. *Atlasul Moldovei*. Sc. 1:50 000. București, 1892–1898 [= ATLAS MOLD].

(n. d.). *Arhivele Naționale București. Fondurile: Documente istorice, Reforma agrară din 1864, Reforma agrară din 1921* [= Reforma 1864, 1921].

(n. d.). *Harta militară (1961–1962), realizată de Institutul geografic al Armatei* [= Harta].

Brâncuș, Gr. (2004). *Istoria cuvintelor*. Editura Fundației „România de Măine”.

Cobălcescu, D. Gr. (1888). *Geografia fizică a Daciei moderne*. Iași.

Creangă, I. (1970). *Opere* (vol. I). Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș. Studiu introductiv de Iorgu Iordan. Editura Minerva.

Hogaș, C. (1944). *Pe drumuri de munte*. I. București.

Ichim, I. (1973). *Munții flișului dintre valea Moldovei și valea Bistriței. Studiu geomorfologic*. Teza de doctorat. Iași.

Iordan, I. (1963). *Toponimie românească*. Editura Academiei R.P.R.

Kogălniceanu, P.-E. (1987). *Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întâi și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*. A. Ilieș, I. Zmeu (ed.). Editura Minerva.

Marele Dicționar Geografic al României (1898–1902). (vol. I–V). G.I. Lahovari (coord.). București [= Marele dicționar, 1898-1902].

Moldovanu, D. (1972). *Principii ale lexicografiei toponimice. Anuarul de lingvistică și istorie literară, XXIII*.

Nuță, I. (1978). *Terminologie viticolă în limba română. Denumiri pentru soiuri de struguri*. Rezumatul tezei de doctorat. Iași.

Petrovici, E. (1970). *Studii de dialectologie și toponimie*. Editura Academiei R.S.R..

Tanco, T. (1999). *Lumea transilvană a lui Ion Creangă*. Editura Virtus romana redi-viva P.F.

Tomescu, C. N. (1933). *Tablou de 40 mănăstiri și schituri din Moldova și cu arătarea moșilor ce aveau ele în 1812*. Tipografia Clericilor Ortodocși din Basarabia.

Ungureanu, Gh. (ed.). (1964). *Ion Creangă. Documente*. Editura pentru literatură.